

ОПОВІДАННЯ.

Малюнки О. Овчинникової

Поставте-но коли-небудь цебрик на газон у своєму саду — через якихось три-чотири дні зелені соковиті травинки під ним за браком світла зблякнуть і обернуться на жовті, зів'ялі паростки. Так під тиском суспільного ладу у великих містах, серед сірого каміння й скла шибок, гинуть по флігелях люди. З отакою істотою ми й познайомимось зараз — з жовтуватим стебликом із зеленої луки, що був зачатий і народився як гарна зелена травинка.

Що вийшло б з Отто Темке, якби він у вісім років не побачив у Берліні електричний поїзд метро, який мчав під будинками і майданами, парканами й залізничними коліями з нечуваною досі швидкістю? Жовті вагони, червоні вагони, наче тупоголова гусинь...

«Дивовисько!» думав він, вражений і захоплений величчю цього бурхливого чуда.

Найближчої неділі він змусив свою матір, працю Альбертіну Темке, довіритись цьому страшному поїздові, коли вони вирушили з Лейпцігського майдану в зоопарк дивитись молодих ведмежат. Хоч їй і лестило їхати в новенькому, осяяному світлом вагоні з блискучими лавами, з начищеною міддю та запахом лаку, проте вона була вражена гуркотом, що проймав її до кісток, і сиділа безпорадна й пригнічена швидкістю. Альбертіна сердилась на сина.

Виходила вона з метро вже горда й щаслива, що все обійшлося гаразд, засліплена фактом, що за якихось чверть години вони досягли мети, замість того, щоб довго труситись у трамваї.

Отож і замість того, щоб дати Отто обіцяного в думці ляпаса, вона так само мовчки простила йому. Та хлопець не звернув уваги на її настрій, бо в ньому народилось палке бажання, яке зробилось провідною зіркою його життя: стати колись самому водієм отакого поїзда й сидіти попереду всіх у кабіні за скляною перегородкою.

Людське бажання перемагає. Через три роки після закінчення школи Отто їздив уже на підземній лінії. Він одчиняв передній вагон, серйозно й офіційно дивився з-під форменого кашкета, як виходили люди, пильнував, щоб нові пасажири не натискали один на одного, і чекав, коли

кондуктор гукне: «Готово!» Тоді він подавав водієві за скляними дверима рукою знак: «Поїхали!» Потім вмикав мотор, елегантно й неквапливо ступав у вагон на ходу, проходив, злегка розсуваючи людей, що стояли йому на дорозі, до свого місця й дивився, як спереду насувалась темрява, захоплюючи й поглинаючи поїзд; як завжди незадовільне тут безнастанно змінювалось знадним там; його очі спинались то на стелях, недоступних денному світлу, то на склепінні, — в електричному сяйві. Кожна станція, що зустрічала їх ліхтарями, людьми, лавами й строкатими плакатами, була для поїзда довгастою кафельною домовиною, яка забирала його технічну душу. Та смерть поїзда тривала лише двадцять секунд, йому судилося раз у раз воскресати, бо його девізом було — вперед!

Отто любив це життя, воно видавалось йому чарівним. Після бруду, смороду й сумирного сидіння в свого першого вчителя-слюсаря, де він надвереджувався протягом десяти годин в задушливому флігелі на Коппенштрассе, де він як наймолодший підлягав зразу п'ятьом начальникам і страждав через це до розпачу, до сліз, до вибуху безсилої люті, що викликала тільки громовий регіт інших, — після цих двох років він почував себе тут, наче в раю. Тут Отто був завжди в русі, завжди серед людей, завжди з новими, гарними, напахченими жінками, раз у раз на нових місцях. В цьому рухомому, мінливому потоці, серед тисяч людей, що мінялись кожних п'ять хвилин, він почував себе вдома.

З насолодою бував він тепер над і під землею, в усіх районах величезного міста, кожному з яких були властиві свої звичаї, слова, одяг і навіть особливе повітря. Він став знову чистим і здоровим, бо йому, цьому кволу юнакові, не доводилось більше тяжко працювати.

Щастя робило його привітним і ласкавим. Про-

тягом своєї служби в метро він охоче й чітко відповідав на запитання; усміхаючись, приймав подяку від людей, яким — так він сам собі казав — було кінець кінцем гірше, аніж йому. Адже вони, зацьковані пошуками грошей, передчасно старіли й лисіли, задихаючись від постійного нетерпіння й поспіху.

Він затримував поїзд, щоб гладка жінка, в надто вузькій спідниці, або задиханий дідок з щіпочком могли ввійти у вагон, або завбачливо виставляв білі щитки з чіткими написами найближчої зупинки, щоб маленький чорнявий панок, якому потрібна західна частина Кайзердама, не вийшов у Даалемі на Тільплаці посеред парку.

Як багато зверталось до нього людей з найрізноманітнішими проханнями! Він же від них нічого не хотів. Тисячі облич, різних голосів, тисячократні мережива під очима, колір брів, манера розкривати рот...

Потрібно було дійсно страшного потрясіння, щоб виявити у цьому чемному молодикові тирана, насильника, убивцю, ворога людства. Це закладено в кожній часто шмаганій дитині, і воно дожидає часу свого пробудження.

Це потрясіння зветься війною, але я не маю на увазі постріли, багнетні рани, гранати і накази так само, як і братські могили й щоденні повідомлення про нові перемоги. Тут йдеться про Берлін, де ми перебуваємо зараз з Отто Темке, просто через те, що чоловіків тоді меншало. Чоловіки траплялися дедалі рідше, зате у хлопчаків зростала півняча зарозумілість. От тоді Отто Темке і навчили нашвидку службі руху. На попередній роботі його одразу заступили жінки. Вони й наполовину не виглядали такими гарними, як Мінна, його кохана, та ще й так були спотворені кондукторськими шапочками, які стягали їх лляне волосся, що Отто, мабуть, і сам попросився б забрати його на роботу подалі від них. Чоловіки, які навчали його, мали збентежений вигляд, бо знали, що страшний пилосос ось-ось потягне і їх. Отто Темке думав: «Тепер ви на черзі», і прирівнював їх у думці до своїх колишніх мучителів з часів слюсарювання. Проте він жалів цих людей, які незабаром мали змінити темносірі куртки на зеленувато-сірі мундири, а руки свої одучити від важелів вагона для затворів гвинтівок і гарматних замків. Він зосереджено сопів носом, коли на учбовій лінії засвоював свою нову кваліфікацію. Маючи гострий зір, кмітливу голову й упевнені руки, добре розбираючись у кольорах, Темке зробився хорошим вагоноводом. Він, безперечно, не дасть усунути себе з посади, якщо ці люди незабаром, як усі сподівались, повернуться назад.

— Ну, Темке, спробуймо ваші сили, поки прусаки вас теж не призвали, — сказав шеф, що очолював відділ тяги, і якому Темке був підлеглий через різні проміжні інстанції. — Забронювати вас, молодих півників, ми, звичайно, не зможемо, але рік чи десь близько того ми ще попрацюємо разом.

Літній сторож метро, що був при цьому, покірно кивнув головою, і від його носа до корот-

кої з сивизною борідки потяглися дві скорботні зморшки.

Отто дивився на обох, і в його великих дитячих очах світився переляк. Виходить, вони розраховували, що вінця перемоги доведеться чекати ще чортзна скільки! Ждати, поки і його теж заберуть прусаки?

Щоправда, є люди, які наче народилися для казарми. Стояти струнко, може, й гарно виглядає для інших, та тільки не для Отто. Ця думка свердлила його мозок, змушувала насторожуватись.

Спочатку все йшло добре. Двері одчинялись і зачинялись, люди входили й виходили, важелі рухались вперед і назад. Ліхтарі на коліях, дільниця, яку вони освітлювали, кам'яні стіни тунелю, підпори, рейки, що виблискували в промінні його чи зустрічних прожекторів і знову зникали під колесами, — все це було йому надзвичайно близьке. І в нього часто аж шумувало почуття щастя, що він так рано досяг мети свого життя. Він був наймолодший службовець підземної і наземної залізниць. В одній ілюстрованій газеті вмістили навіть його портрет...

Подруга Отто повісила цей портрет у себе над ліжком. Велетенська сила йшла від важелів, якими він немов би бавився. Отто почував смерть за плечима й поряд себе, смерть у найрізноманітніших формах. Вона була майже відчутною дійсністю. Та який молодик сприймає смерть серйозно? Страх, який він відчував спочатку, ставши вагоноводом — особливо на пробних машинах — давно заступила спокійна, розсудлива звичка. Лишалось кінець кінцем тільки почуття сили, що виходило з його рук, сягало голови й сповнювало його юне серце.

Він був капітаном і штурманом цілком підкореного йому судна, повного чоловіків, жінок і дітей, які, тільки-но зачинялись за ними скляні двері, вже мали тут обмежену волю. Їм здавалося, що він везе їх, куди вони бажають, та коли глянути на це глибше, з позиції водія, то стане ясно, що вони мусять їхати туди, куди він їх везе. Хоч пасажирам і гарантувалась безпека їх дорожнього життя, та все ж у певних межах небезпека існувала, тож виходило, що людина визначалась неабиякою сміливістю, сідаючи у вагон, який ревуchoю силою водоспаду обертався на блискавку, скеровану вперед. І отут, на цьому найвідповідальнішому місці, керувала всім тільки одна його рука. В цій руці була влада. Його влада.

Уся країна тремтіла й здригалася, схиляючись перед владою. Чоловіки на вулицях вітали один одного механічними рухами, немов би їм паралізувало кінцівки, бо вони були вбрані у мундири. Суспільне життя перебувало під гнітом військового управління, а ті, на обов'язку яких було закінчити належно війну, найбільшої ваги надавали своєму пануванню над людьми й речами і показували це на кожному кроці.

Солодке захоплення владою і загальне виявлення цього стало кінець кінцем згубним для небораки Темке. Хоч яка мізерна була його особиста участь у війні, але його приємно тішили й

були близькі йому своїм духом і вислови воєначальників і безхребетність газетних писака, що звеличали полководців на чолі армії, і особливо — круті слівця, міцні вислови й дотепи його величності кайзера.

На поштовій листівці зображено Вільгельма II в оливкового кольору сукняному шоломі й морському плащі коло штурвалу якогось судна. Самого корабля не було видно. Підпис запевняв: «Його курс — правильний і такий же він буде й надалі!» Це, саме це й відповідало потайним думкам Темке. Його курс був також правильний і надалі він залишиться таким самим.

Те, що цей курс через рейки, стрілки, графік, контроль та інші заходи безпеки руху не залежав від його волі, було для нього завжди неістотне. В добу його успіхів усе це було б ніщо юнакові, якби його роман не прийшов до кінця. Річ у тім, що його дівчина на якийсь час дала перевагу над своїм Отто відпускному унтер-

офіцерові, рум'яному, червонощочокому тиловому героєві й хвалькові... Під час однієї спроби добре причемелити зальотника Отто відчув, що він, саме він, тут зайвий. В нього, образно висловлюючись, упали крила душі, мляві й кволі з самого початку.

Зухвала солдатська усмішка спонукала його сказати кілька напівзапитливих, напівзагрозливих слів, звернутих до Мінни, коли він у середу, у вільний післяобідній час зайшов до неї і знову застав у її кімнатці унтера, що вигідно розташувався тут. Він спитав, чи не соромно їй? Чи подумала вона, що унтер з'явився і знову зникне? І взагалі, якби на його плечах не лежала така відповідальність і сьогодні ввечері він не повинен би бути на службі, тоді б він показав декому...

— Ох, ця ще мені відповідальність! — сказала у відповідь досить нешанобливо маленька гарненька істота.

Унтер-офіцер усміхнувся.

— Хто зна, може й тебе призовуть ось-ось, тоді вони виправлять твої баранячі ноги...

Хоч Отто Темке з якогось часу їй було визнано за обмежено придатного (а це на кривавому й вульгарному жаргоні тих днів означало фізично слабо розвинутого, але до тилової служби ще зугарного німця), та він зрозумів, що це — цілком ймовірно. З приводу нового огляду призовників уже пішли чутки. Подейкували, що з фронту повертають батьків родин. І дехто з них таки повертались, пригнічені й невеселі, з великої бойні і знову ставали на службу, а молоді, неодружені парубки, здавалося, вже не жили тепер під щасливою зіркою...

Але до Отто Темке доля все ж була ласкава. Та цієї ласки він доскочив кумедно звивистим «гвинтовим» шляхом.

У цей післяобідній час він був сповнений такої люті, що від нього аж пашіло гнівом, як висловлювались подібні до нього люди.

Острах втратити свою роботу, що змушував Отто тремтіти, принижуватись і ненавидіти самого себе, не залишав його ні на мить. Проте зовні ніхто цього не помічав. В такому стані він і приступив до роботи в середу пізньої осені 1915 року о шостій годині вечора.

Отто вів поїзд метро зі Сходу на Захід і знову назад, а близько сьомої години на станції Кайзергоф і сталося це нещастя.

Генерал, що, видимо, прийшов із сповненої пиhi Вільгельм-штрассе, справжнісінький генерал з червоними лампасами на штанях, червоним сяючим обличчям, з блискучою бляшаною виставкою орденів на грудях, з шитим золотом червоним коміром, з такими самими червоними вилогами теплої шинелі,— цей справжнісінький генерал сів у його вагон, у відділі другого класу для курців, щоб одразу ж зануритись у газету, як то й годиться генералам.

Отто Темке побачив генерала, коли той, проходячи повз місце водія, зайшов до поїзда.

Нестямна лють проти нічим неповинного пред-

ставника генералітету, що й гадки не мав про якусь небезпеку, раптом охопила Темке, він аж заскреготів зубами.

Тут він, Темке, також генерал!..

Влада проти влади! Це ж бо такі люди хотіли обернути його, Темке, курс якого був правильний і надалі буде такий же! — на істоту, якій можна виправити баранячі роги... Влада проти влади! — клекотіло його серце. Що варті розклади руху поїздів, службові постанови, місця зупинок, начальники станцій і все, чого жадав від нього світ!..

Дано сигнал рушати. Темке від'їхав. Та він від'їхав з рішучим наміром — показати їм хоч раз, хто такий Темке!

На його щастя, через порушення графіка руху (це відстань така, що й кіт перестрибне) його поїздів лінія була вільна від початку до кінця. Між Кайзергофом і Потсдамерплатцом мотори почали набувати потрібної швидкості. Власне, він повинен був би вже гальмувати, але про це він і думати не хотів. З шаленою швидкістю кур'єрського поїзда, люто дивлячись уперед крізь шибку вікна, Отто промчав із своїми червоними й жовтими вагонами через сліпучояскраву залу, що з правого й лівого боку зяяла, як розколота коробка, і лишив її позаду, не звертаючи уваги ні на начальника станції, який махав йому руками, ні на голосний рев пасажирів, які хотіли сісти або зійти на цій станції.

Отто зловтішно прислухався до гамору, який приглушено долітав крізь спів мотора. Тимчасом його поїзд вискочив і прогримів від Потсдамерплатца вгору по лінії аж до вузлової станції, опинився на відкритому нічному просторі і промчав через віадук. Широкий рейковий вузол внизу, де старанно й потішно пихкав старомодний паровоз, нараз поглинув сніп світла

з пересадочної станції, яка прийняла й відправила поїзд.

Крижана мовчазність. Усі сиділи тихо з застиглими поглядами, втупившись у якусь точку вагона, щомиті чекаючи жахливого удару.

Давно начальники далеких станцій протелефонували до центра й схвилювано доповіли, що водій такого й такого поїзда, очевидно, збожеволів і проминає, не зупиняючись, свої станції. За доповіддю з вузлової одразу ж доповіли з Бюлов-штрассе, де сила людей, що квапились додому, здивовано побачила замість звичних вагонів — щось подібне до кур'єрського поїзда. Він промчав уздовж платформи й зник у темряві, блискавично пронизаний світлом його прожекторів, у напрямі Ноллендорфплатца.

На центральній станції зітхнули: вузлову пройдено, отже далі більше нічого не могло статись. Телефонували про небезпеку на всій лінії, пропонували бути дуже пильними, щоб на станції Віттенбергплатц були вільні стрілки для проїзду. В разі можливого псування мотора або якої іншої крайньої потреби, диспетчери повинні були вимикнути струм на всій лінії, бо при такій швидкості поїзда це могло б обернутись на справжню катастрофу. Терміново скликали нараду.

Тимчасом Отто давно вже лишив позаду станцію Зоопарк, де багато років тому він уперше полюбив підземний поїзд.

Безпорадно й застигло дивились пасажири одне на одного. Здавалося б, треба було рішучим чоловікам схопити вагоновода, який втратив розум, але що робити з поїздом? Вони грюкали в стінку водієвої будки, але на щось більше не зважувались. Нікому не було охоти стукнутись головою об шибку або, внаслідок необізнаності

з апаратом, дістати електричний розряд на 1000 вольт.

Шалений і шумний поїзд, про який сигналами й телефоном були сповіщені усі станції, примчав на широку площу зупинки Бісмарк-штрассе, і тоді все вже стало байдужим. Далі, як до кінцевого пункту Райхсканцлерплатц, поїзд не піде.

Звичка одинадцяти місяців знову опанувала Отто. Його лють ущухла, його влада була показана. Він їм довів!..

Звільна, як це й годиться, немовби нічого не трапилось, поїзд № 3471 в'їхав на станцію Райхсканцлерплатц і спинився. І тоді Отто зробив найрозумніше, що він досі міг будь-коли зробити в своєму житті: він упав непритомний із свого крісла на руки чергового по станції, який хотів його арештувати. На руках урядовця тіпалась липка від поту зеленувато-бліда людина.

Розлютовані пасажирки, що допіру хотіли кинути на свого викрадача, — цей натовп, що натискав, питав і сміявся — нараз побачили хлопчика, таки не більше як хлопчика, дев'ятнадцятилітню людину, здолану якимось тяжким переживанням. Це через нього вони вимушено замандрували в цю дику місцевість ще не зовсім забудованого Райхсканцлерплатцу.

У багатьох пасажирів пропав цей вечір. Багато хто сердився, бо зазнав шкоди: у жінок були діти й чоловіки, яких вони повинні були нагодувати; чоловіки не повинні були спізнатись на вечерю або нараду; квитки в театри або концерти також пропали. Зовсім надарма дехто з них радів був, що слухатиме симфонії Брукнера чи тріо Геккінга в Шубертівському залі. Але це були все ж люди і до того ж берлінці... Жартома вони скорились неминучому. Як на те уже стояв наготові поїзд, де чекав інший водій — певна, літня людина. Цей поїзд без дальших витрат поведе їх назад до станцій, яких вони, власне, не повинні були минати. Та й адвокат Дунст, один з пасажирів, пояснив, що доведе відповідальність компанії за вчинені збитки, й зобов'язався дурно обслужити кожного з присутніх, якщо в кого виникне яка претензія. Але через те, що його прізвище було Дунст, що означало чад, його словам не надали великого значення, а охотніше розглядали приміщення станції, де Отто Темке, упившись своєю владою, зацепенів у глибокому сні. Обурений лікар пояснив, що цей парубікко перевтомився — це бачить кожний, — і якщо б тут був хто з преси, то... Але начальник станції заспокоїв його. Звісно, треба буде подбати, щоб таким молодикам більше не доручали поїзди. Вже давно були претензії з приводу цього, а сьогоднішня подія, напевно, ще збільшить їх. «Парубкові треба добре відпочити», бурчав виходячи лікар, який мав краще серце, ніж то він міг показати присутнім...

Темке таки відпочив.

В його особистій справі зробили помітку про тимчасове божевілля. Це його раз і назавжди врятувало від фронту. В нього було більше ніж досить часу, щоб солдатом тилової залоги набутися всякого роду знань. Потім у середині 1917 року його, як трамвайника, переведено до іншого міста. Там він довів, що тоді з ним трапився з невідомої причини якийсь припадок. Повернувшись разом з іншими до Берліна, він одружився з маленькою Мінною, яка після пригод і манівців, вартих докладнішої розповіді, усвідомила, що найкраще для неї — одного прекрасного дня розпочати своїм коштом солідне діло фрау Альбертини Темке.

Сьогодні Отто — батько двох синів — працює вагоноводом трамвая. Іноді, прокинувшись, він і тепер згадує той післяобідній час і вечір, коли він «утяв божевільного». Тоді він усміхається й каже собі: чогось страшнішого за те божевілля він у своєму житті, мабуть, не зробить і навряд чи буде коли потребувати вдруге такого щасливого кінця.